

Јелена Р. ВУКИЋЕВИЋ*

НАЦИОНАЛИСТИЧКИ ДИСКУРСИ У СФРЈ ПРЕД ЊЕН РАСПАД

Апстракт: Овај рад има за циљ да представи националистичке дискурсе у СФРЈ пред њен распад и начин на који је етнички национализам инструментализован као средство остварења циљева политичких елита. На основу истраживања спроводених на ту тему, у овом раду биће предочене основне одлике националистичких дискурса у бившим југословенским републикама пред распад СФРЈ, начини њиховог конструисања, ширења и популарисања, биће указано на друштвене актере који су имали кључну улогу у томе, на мотиве којима је бујање етничког национализма било подстакнуто и импликације које је имало. У раду ће бити обухваћен период од почетка осамдесетих до 1991. године, када су Словенија и Хрватска прогласиле независност и када су почели први оружани сукоби. С обзиром на то да су кључну улогу у распаду Југославије имале Словенија, Хрватска и Србија, у овом раду су представљени националистички дискурси у само ове три републике.

Кључне речи: распад СФРЈ, национализам, политичка инструментализација национализма и традиције, митологизација историје, самовиктимизација, демонизација Другој.

УВОД

Распад СФРЈ дочекан је са неверицом, или као последица њене мултикултуралности. Онда када је изазвао изненађење, истицана је предност Југославије у односу на друге социјалистичке земље. Чинило се да је уз помоћ комунизма успела да поништи раније сукобе својих чланица створивши јединствени наднационални југословенски идентитет, као и да југословенска комбинација радничког самоуправљања и тржишног социјализма као алтернатива совјетском централном планирању сасвим добро функционише (Деспалатовић 2002: 111-112). Након 1945. године Југославија је била сиромашна држава опустошена Другим светским и грађанским ратом (Исто: 112). Ипак, већ од 1948. године, када је Тито прекинуо односе са Стаљином, односно одбацио могућност његове интервенције у унутардржавну политику, материјална ситуација у земљи почела је да се побољшава (Вудворд 1997: 13). Тако је од 1949. године Југославија почела да добија кредите од Међународног монетарног фонда и да спроводи реформе у правцу либерализације и децентрализације економије и политике. Тиме је знатно побољшан животни стандард у земљи, који је био виши него у највећем делу Источне Европе (Деспалатовић 2002: 112), а успостављен

* Доктор етнологских и антрополошких наука, jelena.vukicevic@yahoo.com

је и пут ка придруживању Југославије тадашњој Европској заједници (Вудворд 1997: 13). Од 1955. године југословенске границе биле су отворене за њене грађане, странце и трговину, што није био случај у другим социјалистичким земљама (Деспалатовић 1997: 112; Вудворд 1997: 13). Приклонивши се Покрету несврстаних, Југославија је једно време била његова водећа чланица (Деспалатовић 2002: 112). Крајем седамдесетих Југославија је била званично развијена земља (Исто). Када је у периоду од краја седамдесетих до краја осамдесетих земља запала у економске и политичке потешкоће и несигурности, релативни просперитет, могућност запошљавања и путовања у иностранство и мултикултуралност југословенске државе и даље су изазивали завист источноевропских земаља (Вудворд 1997: 13).

Тумачење распада Југославије као последице њене мултикултуралности много је чешће. Ово објашњење заснива се на „културним“ или „цивилизацијским“ разликама међу њеним чланицама, етничким и верским, на (више)вековној мржњи и антагонизмима (Хејден 2003; Денич 2002; Грандитс-Промицер 2002; Петровић 2002; Бакс 2002; Прошић Дворнић 2002; Gagnon 1994; Hayden 1996; Hodson-Sekulić et al. 1994; Bugarski 2001; Kourvetaris 1996; Sekulić-Massey et al. 2006; Flere 2003; Denitch 1996). Према овом тумачењу, Југославија је представљала „лош брак“, „пропали експеримент“, „вештачку творевину“ од самог свог настанка осуђену на пропаст (Хејден 2003: 16; Денич 2002: 63). Као узрок навођене су већ поменуте културне, етничке, религијске разлике, због којих су јужнословенски народи одувек међу собом ратовали и сукобљавали се (Хејден 2003: 16; Петровић 2002: 216; Грандитс-Промицер 2002; Бакс 2002). Ипак, комунизам и његова диктатура и репресивни апарат једне социјалистичке државе успели су да потисну, мада не и елиминису, национална осећања јужнословенских народа и уједине их у једну државу (Хејден 2003; Денич 2002; Грандитс-Промицер 2002; Петровић 2002; Прошић Дворнић 2002; Gagnon 1994; Hayden 1996; Flere 1991). Од почетка осамдесетих, након Титове смрти и слома социјализма у најави, дуго потискивана национална осећања могла су да буду испољена, а онда и продубљивана, постепено доприносећи распаду Југославије и рату који га је обележио (Gagnon 1994: 133).

Ипак, оба виђења прилика у Југославији нису (сасвим) тачна. Политика какву је развијала Југославија је омогућила побољшање животног стандарда, посебно током седамдесетих, које представљају „златне године“ социјализма у њој (Прошић Дворнић 2002: 401). Међутим, ово је пре било последица повољних иностраних кредита него повећане продуктивности и економског напретка (Исто). Поред тога, још током ове декаде афирмисане су и институционализоване снаге одговорне за распад СФРЈ (Исто). Томе је највише допринео Устав из 1974. године који је повећао аутономију њених чланица умањујући моћ федералне власти. Поред политичке, продубљивала се и економска криза: након завршетка Хладног рата Југославија је изгубила свој стратешки значај и тако остала без великодушне иностране финансијске помоћи (Деспалатовић 2002: 112; Прошић Дворнић 2002: 401). У таквим условима и са успоном етнонационализма током осамдесетих, распад земље је био на помолу. Ипак, етнички национализам није једини фактор који је томе допринео. Тачно је да су етнички антагонизми у Југославији били циклично испољавани и да су национална осећања продубљивана од почетка осамдесетих, али не и да

етнички национализам носи сву одговорност за нестанак СФРЈ. Да би национализам могао да има такав ефекат, он мора бити инструментализован у те сврхе, што су и учиниле политичке елите бивших југословенских република (Хејден 2003; Денич 2002; Петровић 2002; Прошић Дворнић 2002; Gagnon 1994; Sekulić-Massey et al. 2006; Doubt 2007). Даље, етнички антагонизми какви су од осамдесетих почели да се испољавају нису били никаква (више)вековна балканска тековина. Може се рећи да ови анимозитети датирају најраније од почетка 20. века и оснивања Краљевине Југославије и да су најјаче били испољени током Другог светског рата, док су у претходним вековима Јужни Словени живели мирно једни поред других и једни са другима (Прошић Дворнић 2002: 398; Gagnon 1994: 133). Чак и у временима анимозитета, идеја југословенства је постојала као алтернатива (Прошић Дворнић 2002: 398; Gagnon 1994: 133). Уосталом, како Хејден (2003: 18) напомиње, схватање да држава треба да манифестује суверенитет једног етнички дефинисаног народа, какво је било доминантно приликом распада СФРЈ, није идеја која је никла на Балкану већ у средњој Европи, тачније Немачкој, у 19. веку. Ово уврежено схватање о логичности процеса распада СФРЈ као последице природних етничких нетрпељивости често се оповргава и на друге начине – постојањем великог процента етнички мешовитих бракова или прихватањем идеје југословенства и југословенског идентитета (Хејден 2003; Денич 2002; Петровић 2002; Gagnon 1994; Kourvetaris 1996). Ипак, ни ове тврдње не пролазе без критике (в. нпр. Ботев 2002; Kourvetaris 1996).

Распад СФРЈ је комплексан феномен који представља последицу интеракције историјских, религијских и првенствено политичких фактора и као такав не може бити представљен у овом раду. Његов предмет је разматрање једног од пресудних фактора у овом процесу – инструментализације етничког национализма као средства остварења циљева политичких елита. На основу истраживања спроводених на ту тему, у овом раду биће предочене основне одлике националистичких дискурса у бившим југословенским републикама пред распад СФРЈ, начини њиховог конструкта, ширења и популарисања. Биће указано на друштвене актере који су у том погледу имали истакнуту улогу, на мотиве којима је бујање етничког национализма било подстакнуто и импликације које је имало. У раду ће бити обухваћен период од почетка осамдесетих до 1991. године, када су Словенија и Хрватска прогласиле независност и када су почели први оружани сукоби, и то у три републике: Словенији, Хрватској и Србији. Наиме, ове републике су имале кључну улогу у распаду Југославије; Македонија је била по страни, Црна Гора уз Србију, а Босна и Херцеговина као мултиетничка република подељена по етничким и верским групама.

ПОЛИТИЧКА ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА ЕТНИЧКОГ НАЦИОНАЛИЗМА: СРБИЈА, СЛОВЕНИЈА, ХРВАТСКА

Успон национализма у СФРЈ од почетка осамдесетих био је потпомогнут бројним факторима и приликама. Као прво, упркос свим мерама репресије које је социјалистички систем испољавао према национализму, осећање националне припадности у народу није било угушено. Осим тога, са намером да оставе довољно

аутономије свакој републици појединачно, творци Устава из 1974. оставили су довољно простора и за национализам. Национална осећања, која су под социјалистичким системом прикривено опстајала, па и негована, почела су у јавности слободно да циркулишу након Титове смрти, чему су погодвали услови свеопште друштвене кризе. Са променама изазваним падом социјализма које су се у земљама Источне и Централне Европе догодиле 1989. године, као и због већ поменуте кризе, социјализам је свој легитимитет губио и у Југославији. Делом из жеље за опстанком на власти тадашњих политичких структура, делом због свог политичког потенцијала, а делом и као последица Устава СФРЈ из 1974. године, у републикама Југославије национализам је добијао све већи значај.¹

До 1987. године сећања из величанствене прошлости у Србији обновљена су и поново интерпретирана, а политичари су учили потенцијал етнонационализма као средства за остварење својих циљева (Наумовић 2009: 56). У периоду од 1987. до 1990. године, који Наумовић (2009: 56) назива „фазом мобилизације и хомогенизације“, Милошевићева фракција у Савезу комуниста Србије присвојила је и инструментализовала оне идеје и мотиве који су током претходне деценије испливале на површину. Уместо да потискују традицију, као што је то до тада био случај, комунисти у Србији су почели да је присвајају и користе. Пренет у политичку сферу, овај тренд је подразумевао прорачунату употребу традиције у политичким расправама и инструментализацију традиционалних симбола у политичким ритуалима (Исто). Оваква употреба традиције имала је за циљ буђење и оснаживање националистичких осећања у народу уз његову мобилизацију, како би била обезбеђена подршка и дат легитимитет политици владајуће елите. У то време Милошевић је имао за циљ да смени своје политичке противнике у оквиру Савеза комуниста Србије и да сузи аутономију које су Војводина и Косово имале на основу Устава из 1974. године, односно да покрајинске власти спусти на ниво испод републичке и да их тако врати под врховну ингеренцију Београда.² Ради остварења овог првог

1 Прошић Дворнић (2002: 407) наводи да је пораст национализма у Србији био најопаснији, у смислу да су Срби били најбројнији народ у СФРЈ и да су били на кључним позицијама у војсци и полицији, што је могло бити искоришћено у политичке сврхе.

2 Средином седамдесетих, након дуготрајних сукоба у партијском врху између две концепције државе, оличене у Ранковићу и Кардељу, окончано је преобликовање југословенске федерације које је трајало деценију (Ристановић 2019: 24; Селинић 2021: 281-282). Превагу су однели заговорници претварања Југославије у хибридни облик федерације која функционише као конфедерација, окуљени око Кардеља, а завршетак тог процеса означило је усвајање Устава СФРЈ 1974. године и Закона о удруженом раду 1976. године (Исто). Уставом из 1974. године савезна држава је дефинисана као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових република, као и аутономних покрајина (Селинић 2021: 282). Надлежност савезних органа је сужена, а републике су конституисане као самосталне друштвене, економске и политичке заједнице (Ристановић 2019: 24). Статус покрајина се није много разликовао од статуса република, које су стекле самосталност у односу на Србију (Исто). Оне су формално биле део Србије али су истовремено биле и конституент федерације са елементима државности, у чијим су пословима равноправно учествовале са републикама. Овим реформама Србија је изгубила могућност да њени органи делују у бројним пословима на територији покрајина, а њено јединство као републике је зависило од воље покрајинских институција (Селинић 2021: 282). Србија је тако подељена на три дела, а овим одсуством централизованости, какав није постојао у другим републикама, посредно је дефинисана као федерација са елементима конфедерације (Исто). Спровођење устава се у пракси

циља Милошевић је своје политичке неистомишљенике требало да представи у негативном светлу, истовремено истичући своју предност у односу на њих, у чему је кључну улогу имало буђење националних осећања у народу. Милошевић је почео да истиче лош положај Срба на Косову који је проширио на лош положај Срба у другим републикама, а коначно и на лош положај Србије као републике унутар СФРЈ. Остварење националних интереса наметало се као основно начело и главни циљ српске политике. Милошевић је себе представљао као политичара који се залаже за српске интересе, а своје противнике као за њих незаинтересоване, који једино брину за своју моћ и положај. Наручу су му ишле демонстрације српских и црногорских сељака са Косова, који су 1986. године почели да долазе у Београд жалећи се на однос Албанаца са Косова и на претензије ка припајању Косова Албанији (Денич 2002: 69-70). Овим догађајима, положај Срба на територији Косова доспевао је у све већи фокус. Иако су на овим окупљањима могле да се чују и националистичке и шовинистичке пароле, оне су биле у огромној мањини, а главни је био захтев за обезбеђивање сигурног и слободног живота (Ристановић 2019: 494). Српска власт у том тренутку није ништа могла да учини по том питању, јер је према Уставу из 1974. године његово решавање било у домену деловања савезне владе (Денич 2002: 69-70). Током наредне године атмосфера на окупљањима је почела да се мења и захтеви су постајали све више политички, а антиалбанске пароле и позиви на реваншизам све учесталији (Ристановић 2019: 494). Те исте године, док је једна партијска делегација обилазила Косово, полиција је напала гомилу окупљених српских демонстраната (Исто). Милошевић је тада стао у одбрану окупљеног народа, изговоривши сада већ историјску реченицу да народ не сме нико да бије, чиме је од партијског бирократе постао лидер масе. Током 1988. године у Србији су организовани бројни масовни митинзи у знак подршке амандману на српски устав којим би Србија повратила јурисдикцију над њеним аутономним покрајинама (Исто: 70). Поред српске политичке елите и других друштвених актера, митинге су предводили Срби са Косова који су у то време већ стекли наклоност српске јавности (Исто: 72).

Незадовољство Срба ситуацијом на Косову и њиховим положајем није било нова појава али се временом увећавало. До погоршања је дошло услед измене статуса покрајине Уставом из 1974. године, а нарочито од албанских демонстрација у пролеће 1981. године, које Ристановић (2019: 181) оцењује као једну од две прекретнице у развоју косовског питања током периода комунистичке Југославије.³

показало као јако тешко и проблеми у односима са покрајинама постали су очигледни убрзо по његовом усвајању (Ристановић 2019: 164). Чланови устава који су регулисали односе између Србије и покрајина били су тако формулисани да су остављали простора различитим и често супротстављеним интерпретацијама (Исто). Степен самостаности покрајина био је толико висок да је функционисање републичких институција постало ограничено на ужу Србију (Исто: 165).

- 3 У другу такву прекретницу сврстава Брионски пленум 1996. године, када је, након пада Ранковића, коначну победу однела конфедералистичка концепција државе у Југославији (Ристановић 2019: 181). У константној смени периода доминације Срба и Албанаца у развоју косовског питања од 1878. године, клатно доминације се овим догађајем померило на албанску страну (Исто). Демонстрације Албанаца из 1981. године су то клатно помериле, али не у потпуности, и по први пут је наступио период својеврсног интеррегнума, како наводи (Исто).

Демонстрације су избиле услед огромног и дуго таложеног социјалног незадовољства, али и „националног буђења“ Албанаца током седамдесетих (Исто: 206). Покрајина је, упркос великим улагањима из других делова земље и страних кредита, и даље била најзаостајлији регион Југославије (Селинић 2021: 249), а сиромаштво и одуство перспективе су код младих изазивали запаљиво расположење (Ристановић 2019: 206). Прве демонстрације су имале јасне социјалне захтеве, али је касније деловање различитих илегалних организација и група, које су међу собом биле слабо повезане, као и бројних појединаца, утицало на то да захтеви добију и национални карактер (Исто). Ристановић сматра да је за настанак такве ситуације највећу одговорност имало покрајинско руководство, односно политика која је вођена током претходних петнаест година. Демонстрације су откриле да је оно током претходне деценије систематски прикривало податке о правом стању у покрајини, а убрзо након њих почело је да се говори о једном од проблема о којем се раније није отворено говорило – масовном исељавању Срба и Црногораца са Косова (Исто: 328). До краја осамдесетих ово је постала једна од централних тема косовског питања, коју Ристановић (2019: 366) оцењује као политизовану, злоупотребљену и „никада до краја расветљену причу“. Током 1969. и 1971. године Срби у руководству САП Косово су више пута покушали да отворе ово питање, истичући да су главни разлози економски, али су помињани и општа друштвено-политичка клима и злоупотреба националне политике након Брионског пленума од стране екстремиста (Исто: 329). Оваква излагања била су у мањини јер је велика већина албанских кадрова тврдила да покрајинске анализе показују су миграције економски мотивисане и као такве део токова који постоје у читавој Југославији (Исто). Због политике немешања, изостала је реакција републичког руководства, од којег су српски кадрови из покрајине тражили да се изјасни по том питању (Исто). Током 1972. године угушени су последњи покушаји да се о овој теми јавно говори, док се исељавање Срба и Црногораца наставило у још већем обиму (Исто). Након албанских демонстрација 1981. године, под политичким притиском, покрајинске власти су преузеле задатак да истраже овај проблем и да раде на његовом решавању (Исто: 330). Две анализе урађене након тога констатују следеће узроке исељавања: економско-социјални разлози; општа-друштвено политичка клима и стање несигурности; разноврсни облици директних и индиректних притисака; неефикасност органа; непознавање албанског језика и злоупотребе у вези са тим; остали разлози (породични, лични и др.) (Исто: 331-333).⁴ Иако су 1981. године усвојене мере за спречавање исељавања

4 Једна студија је Анализа узрока и обима исељавања Комисије за утврђивање узрока исељавања Срба и Црногораца у периоду 1971-1981., завршена у фебруару 1982. године, а друга Извештај о узроцима исељавања Срба и Црногораца са Косова Радне групе ИВ Скупштине СР Србије и СИВ-а, завршен у новембру 1981. године (Ристановић 2019: 330-332). Иако су њихови резултати суштински исти, постоје разлике у значају који се придаје појединачним факторима, па тако Комисија на прво место ставља економске разлоге, а Радна група општу друштвено-политичку атмосферу и стање несигурности и притиске којима су Срби и Црногорци изложени (Исто: 333). Ове разлике, иако на први поглед невелике, постале су прворазредно политичко питање током осамдесетих (Исто). Ристановић (2019: 339) наводи да је један од извора супротстављених тумачења узрока исељавања у ове две студије употреба различитих извора на основу којих су написани. Ипак, као главне оцењује политизацију овог питања и разлику у интересима владајућих

Срба и Црногораца са Косова, 1985. године је констатовано да се исељавање и даље наставља истим интензитетом (Исто: 351). Већина прокламованих мера била је само мртво слово на папиру (Исто: 352). Касније мере такође нису давале неке значајније резултате, а међу више разлога за то, главни су били атмосфера пута тензија и страха и невољност локалних органа да предвиђене мере заиста и спроведу (Исто: 354).

Проблемима Срба на Косову оживљен је косовски мит који је био идеална основа за кристализацију српских националних осећања, а онда и за њихову политичку инструментализацију. За Србе Косово представља колевку њихове државе, „свету земљу“ њихове религијске и културне историје (Прошић Дворнић 2002: 408; Наумовић 2002: 62). Косовска битка, којом је Косово изгубљено, а српска држава пала под власт Турака, представља кључни догађај од којег је у народној традицији направљен мит. Иако су Срби у овој бици доживели пораз, у оквиру косовског мита он је претворен у моралну победу (Прошић Дворнић 2002: 408). То значи да се реални пораз који су Срби доживели у Косову Пољу 1389. године тумачи као отпор јарму туђинске власти, спремност да се умре за веру и слободу (Исто). Косовски мит постављен је као пример за понашање Срба пред тадашњом националном трагедијом (Петровић 2002: 225). Основ тог модела понашања сажет је у одлуци цара Лазара да Косовском битком изабере небеско царство (погибију и бесмртност) уместо земаљског царства (живота у неслободи под туђинском влашћу) (Прошић Дворнић 2002: 225). Поред косовског јунаштва Срба, захваљујући којем су и у губитку остали непоразени, важни елементи косовског мита који су политички инструментализовани током осамдесетих јесу неслога и издаја (Наумовић 2009: 150). Истицање неслоге као зле коби која Србе прати још од Косовске битке коришћено је како би се указало на значај слоге и јединства за будућност Срба и Србије. Историјска сећања успешно су повезана са националним осећањима, чиме је обезбеђена подршка Милошевићевој политици. Прошић Дворнић (2002: 408) истиче да је српска прошлост у виду херојског мита употребљена од стране политичке елите са циљем да се спречи критичко размишљање и промовишу снажне емоције, занос и ирационално понашање. Милошевић је истицао опасност од понављања сценарија који се догодио 1389. године. За проблеме Срба на Косову кривио је комунистички режим, због тога што је Косову и Војводини дао аутономију и ставио их ван надлежности Србије, па је тако протесте Срба са Косова искористио како би промовисао потребу за враћањем статуса покрајина на стање пре доношења Устава 1974. године, односно потребу за сужавањем њихове аутономије и стављањем под централну републичку власт. У његовој политичкој реторици истицана је штета коју комунистички режим причињава Србији и Србима који живе у Србији и ван њених граница. Под утицајем политичке и медијске пропаганде, Срби који су живели у другим републикама су почели да се идентификују са Србима на Косову, сматрајући да положај косовских Срба осликава положај свих Срба у Југославији онде где су мањина (Денич 2002: 72). Незаинтересованост савезне владе

бирографија у покрајини и републици, због чега су сви закључци писани тако да одговарају интересима оних који су их усвајали (Исто). Због тога је чак и данас тешко дати „уравнотежен суд о разлозима исељавања“, како оцењује (Исто).

за питање положаја косовских Срба међу Србима је протумачено као жртвовање подређених етничких група ради одржања контроле доминантних (Исто). У периоду од 1987. до 1990. године међу Милошевићевим адутима у стицању поверења широких народних маса истицали су се „митинзи истине“ и обележавања кључних догађаја и датума из српске историје. Међу њима се истиче постављање куполе на Храм Св. Саве у Београду, митинг на Газиместану поводом прославе Видовдана, обележавање 600 година од Косовске битке, прослава 200 година од рођења Вука Караџића, преношење мошти Светог кнеза Лазара у манастир Раваница, прослава 300 година од Велике сеобе Срба. На митинзима су глорификоване српска традиција и историја, чиме су подстицана национална осећања, а посебно национални понос. Ови догађаји имали су за циљ да покажу да су у друштву наступиле промене у којима је главна улога била намењена народу (Наумовић 2009: 65). Осим народном традицијом, Милошевић се користио и религијом, те је успостављена веза између државе и цркве (Петровић 2002: 225; Наумовић 2009: 66).

Дакле, основне мотиве националистичког дискурса у Србији пред распад Југославије чине веровање да су Срби под комунистичким режимом почели да се одричу својих кључних културних традиција, због чега су почели да губе свој национални идентитет, да су тако изгубили из вида њихове националне и политичке интересе, да зато више нису били у стању да их бране и да су тако на крају доживели пораз (Наумовић 2009: 157). У оквиру овог дискурса могу се издвојити две доминантне групе идеја: обновитељске или неотрадиционалистичке и националистичке (Исто). Прво подразумева веровање да се Срби могу да реше све своје проблеме ако се врате својим правим културним и верским традицијама, а друго да би Срби требало да имају пун суверенитет над свим територијама на којима живе и да би сви Срби требало да живе у једној држави (Исто: 158).

Једна од доминантних одлика српског национализма је и самосажаљивост која се изражава кроз самовиктимизацију (Бакић 2011: 280). Српски националисти су сматрали да је само Србији и Србима у Југославији нанета штета и да су други, а пре свега Словенија и Хрватска, напредовали на њен рачун, осујећујући је у прогресу. Овај дискурс је посебно био експлоатисан као објашњење за економску кризу у Србији, а онда и као објашњење за увођење амандмана на српски устав 1989. године и учешће у рату. Осим што је Србе представљао као жртве, националистички дискурс у Србији се у великој мери темељио и на демонизацији *Друјоја*, што је посебно било истакнуто у представљању Хрвата. Пред распад СФРЈ све су више коришћени стереотипи о Хрватима као о усташама (Денич 2002; Ђерић 2010; Ђурић-Зорић 2008; Бугарски 1997; Bugarski 2001; Doubt 2007). Раније потискивана сећања на догађаје из Другог светског рата сада су почела да бивају оживљавана од стране политичке елите. Масовне гробнице из Другог светског рата почеле су да се откопавају како би посмртни остаци били сахрањени по православним обичајима. Ово је имало за циљ да оснажи унутаретничку хомогенизацију и виђење себе као жртве *Друјоја*.

Дискурс самовиктимизације је такође био присутан и у другим југословенским републикама. Као и у Србији, представе о сопственој нацији као жртви и овде су се појавиле са продубљивањем економске кризе (Денич 2002: 72). С једне стране,

лидери мање развијених и сиромашнијих република су тврдили да их богатије и развијеније републике искоришћавају тако што од њих купују јефтине сировине које продају као индустријски обрађене, финалне (скупље) производе. Лидери богатијих и развијенијих република, с друге стране, тврдили су да федерална влада искоришћава њихову развијеност и богатство како би помагала сиромашне и неразвијене регионе. Словенија и Хрватска су посебно истицале да су оне жртве федералне власти и других република, Србије поготово. Милошевићева реторика, уз бројчану надмоћ Срба у Југославији и заузимање кључних позиција у војсци и полицији, изазивала је страх код других нација (Прошић Дворнић 2002: 407; Војић Робертсон 2007: 278; Денич 2002: 73). Меморандум САНУ⁵ из 1986. године тумачили су као доказ великосрпских аспирација (Рибих 2009: 192). Бојазан од Србије у другим републикама нарочито је била изражена након 1987. године, када је Милошевић сменио своје политичке противнике и почео да стиче све већу моћ (Денич 2002: 73). Митинге у Србији, који су бивали све бројнији, Словенци и Хрвати су тумачили као сигуран знак надлазеће српске доминације (Исто: 74). У то време Словенија и Хрватска су почеле да се залажу за конфедерални модел уређења Југославије управо из поменутих економских разлога, како би успоставиле власт над својим ресурсима и приходима. Ове републике су у почетку биле равнодушне према проблемима Срба на Косову и положају Србије у СФРЈ уопште, али како се ситуација у Србији захуктавала, њихова равнодушност према Србима претворила се у непријатељство (Исто). Они су притужбе косовских Срба тумачили као измишљотине, проблем инсцениран од стране српске власти како би се оправдала њихова тежња за доминацијом у Југославији (Исто: 73). Када су у косовски Срби и њихове присталице хтели да одрже митинг у Љубљани у новембру 1989. године, Словенци су га забранили (Прошић Дворнић 2002: 411; Денич 2002: 75). Ипак, радници и службеници социјалистичких предузећа у Србији су се пријавили да буду учесници протеста и кренули пут Љубљане, али је Словенија тада затворила своје границе (Денич 2002: 75). Милошевић је након тога решио да прекине све постојеће везе са Словенијом: Српска народна скупштина увела је санкције које су подразумевале прекид економских односа са Словенијом и бојкот словеначких производа (Прошић Дворнић 2002: 411).

И Словенци и Хрвати су Србе тумачили пројектујући прошлост у садашњост⁶, те су тако жељу за доминацијом код Срба доводили у везу са српском краљевском династијом која је аутократски владала Југославијом пре Другог светског рата (Денич 2002: 73). На овај начин *Друји* је демонизован, а већ постојећа предубеђења и доминантни стереотипи о *Друјом* утицали су на тумачење свих нових информација у вези са њим, па тако и на целокупну представу о *Друјоме* (Исто). Свака страна је

5 Меморандум САНУ испитује узроке економске и друштвене кризе у Југославији и Србији и положај Срба у Југославији. Као одговор на ове проблеме, аутори Меморандума се залажу за: федерацију централизовану под српском влашћу; смањење аутономије покрајина и њихово довођење под централну републичку власт; поштовање права Срба у другим републикама; обрачун са антисрпском коалицијом (Guzina 2003: 101-102). Више речи о овом документу биће у наредном делу рада.

6 Исто важи и у обрнутом смеру (Денич 2002: 73).

себе видела као жртву, док је *Друји* био претња, а да притом ниједна страна није реаговала на *Друји* директно, већ искључиво на сопствене пројекције *Друји* (Исто: 71). Стога је *Друји* увек био већа претња него што заиста јесте, а из истих разлога међусобно разумевање није било могуће. Ни у јавном ни у приватном говору није било покушаја да се разуме положај *Друји*, његова перспектива, већ само сопствени народ, па чак и када је *Друји* трпео исту или већу штету (Исто: 74). Са догађајима који су уследили, попут словеначких, хрватских и српских амандмана, са сукобима који су се заоштравали, поготово између Словеније и Србије (забрана митинга у Љубљани, затварање словеначких граница, бојкот словеначких производа), резултатима републичких избора и коначно проглашењем независности Словеније, а онда и Хрватске, негативне перцепције *Друји* погоршавале су се на свим странама.

За разлику од Хрватске и Србије, етнички национализам у Словенији није био толико изражен (Муршић 2002: 94-95). У Словенији је процес демократизације и модернизације био првенствено покрет за грађанска права, а не националистички покрет, по чему се Словенија разликовала у односу на друге југословенске републике (Исто). Ипак, иако не толико изражен, у Словенији је постојао национализам који је током осамдесетих бивао све снажнији. Муршић (2002: 95) наводи да је опредељење Словеније против Србије било рационално, али и националистичко. Словенци нису имали жеље да се супротстављају Милошевићу, већ да напусте СФРЈ и прогласе независну државу. У Хрватској је ситуација била другачија. Овде је доминантна партија била Хрватска демократска заједница (ХДЗ), која је победила на првим изборима, као и њен председнички кандидат, Фрањо Туђман (Денич 2002: 77). Ова партија била је екстремно националистичка: њена реторика базирала се на директном оживљавању сећања на Други светски рат и борбе четника и усташа. Док се раније у Хрватској инсистирало на заташкавању ових сећања, ХДЗ није желела да се одрекне везе са Независном Државом Хрватском. Циљ ове странке био је да од Хрватске створи етнички што хомогенију државу у којој би не-Хрватима ускратили многа права. Међутим, када је Туђман дошао на власт, ХДЗ је ублажио своју реторику која је многе узнемиравала својим подсећањем на борбе усташа и четника. У овом периоду започиње ископавање масовних гробница из Другог светског рата и од стране Хрвата, како би посмртни остаци били сахрањени по верским обичајима (Исто: 79). Ово је имало за циљ представљање сопственог народа као жртве коме је начињена штета од стране *Друји*.

Важно место у националистичким дискурсима у СФРЈ пред њен распад заузимала је и дихотомија Балкан насупротив не-Балкану (Прошић Дворнић 2002: 404-405). Северозападни делови Југославије су у описивању југоисточних крајева користили епитете балкански, византијски, православни. Објективно, овим придевима се описује историја ових крајева, али у контексту етикетирања они значе заосталост, лењост, сиромаштво, насиље, ауторитарност, нецивилизованост. Северозапад је себе видео као напредни и европски део земље који у заједници са овако нападним крајевима може само да назадује. То је нарочито било изражено у Словенији од почетка осамдесетих, јер је Словенија желела да иде у правцу Европе и да се одвоји од надног југа. Дихотомију Балкан/не-Балкан користили су и Срби, па су тако развијеније републике (Словенију и Хрватску) сматрали страним слугама

и домаћим издајницима, огрезле у грешни материјализам, секуларизам, капитализам. Себе и друге православне народе сматрали су браниоцима правих, духовних вредности, чуварима истинског европејства који једини Запад могу да врате његовим коренима. Срби су сматрали да су они супериорни у односу на друге нације у духовном смислу (Jackson 2004: 113). Као свети, небески народ, спреман да жртвује овоземљаско зарад небеског, Срби су себе видели као једине страдалнике у тој праведној мисији.

УЛОГА ИНТЕЛЕКТУАЛНИХ ЕЛИТА: МЕМОРАНДУМ САНУ

Још за време Тита у свакој југословенској републици постојали су интелектуални кругови у којима су тајно чуване и потхрањиване идеологије национализма које су у јавности биле табу (Хејден 2003: 68). Након Титове смрти и у условима испољавања све већих слабости социјалистичког система, националистичке идеје су почеле да бивају оживљаване и у јавности. Обнова етничког национализма с почетка осамдесетих кренула је првенствено из кругова интелектуалаца (Прошић Дворнић 2002: 409; Наумовић 2009: 63; Хејден 2003: 49). Ово се најпре догодило у Словенији и Србији (Хејден 2003: 49). Интелектуалци са обе стране су почели да разматрају питање југословенске кризе и да предлажу решења за њено разрешење. У основи тога налазило се настојање за доказивањем штете коју је свакој од њих наводно наносила југословенска федерација (Исто). Став „групе академика Српске академије наука и уметности о актуелним друштвеним питањима у Југославији 1986. године“, односно Меморандум о положају Срба у Југославији, написан је 1986. године (Исто). Још током те исте године Меморандум је мистериозно „процурео“ у јавност, односно као нацрт из делова објављен у штампи (Наумовић 2009: 63), мада је званично објављен тек 1989. године у „Нашим темама“ (Хејден 2003: 49). „Словеначки национални програм“ је објављен 1987. године (Исто). Меморандум САНУ испитује узроке економске и друштвене кризе у Југославији и Србији и положај Срба у Југославији. У овом документу се тврди да су главни проблеми Србије њена економска неразвијеност у односу на друге републике, посебно Словенију, статус покрајина у оквиру републике, као и питање положаја Срба на Косову и у другим југословенским републикама, при чему се главним кривцем за ове проблеме сматра Устав СФРЈ из 1974. године (Guzina 2003: 101). Аутори Меморандума се залажу за: опстанак федерације, али централизоване, и то под српском влашћу; редефинисање статуса Војводине и Косова у оквирима Србије, односно смањење аутономије покрајина и њихово довођење под централну републичку власт; поштовање права Срба у другим републикама; обрачун са антисрпском коалицијом. Меморандум није био претерено оригиналан текст, јер су се његови аутори и раније изјашњавали на сличан начин, а комбинација национализма и социјализма коју су предлагали била је идеја која је у политици СФРЈ одавно практикована (Исто: 102). Ипак, Меморандум поседује одређене специфичности које су биле новина: у њему су национализам и социјализам толико испреплетани да је немогуће утврдити границу између њих а, осим тога, текст је формулисан тако да оставља довољно простора за читавање значења са различитих идеолошких позиција (Исто).

Идеје које су аутори Меморандума заговарали нису одмах усвојене у српској јавности нити су они имали такву моћ утицаја на јавно мњење, што се не односи и на политичаре и медије. Иако су се комунисти у Србији и другим републикама укључили у хајку против Меморандума и његових аутора, Милошевић и његове присталице су овај документ радо прихватили (Guzina 2003: 103; Рибих 2009: 192; Петровић 2002: 220).⁷ Када је 1987. године постао председник Савеза комуниста Србије, Милошевић је у своју политику постепено почео да инкорпорира многе од идеја изнетих у Меморандуму: њихова виђења су у великој мери била компатибилна (Петровић 2002: 220). Ово јединство неких интелектуалаца и политичке елите постигнуто је на нивоу заједничке националистичке идеологије (Исто), а велику улогу у популарисању ове идеологије у народу одиграли су медији (Денич 2002: 68).

НАЦИОНАЛИСТИЧКИ ДИСКУРСИ У МЕДИЈИМА

У СФРЈ медијима је управљала Комунистичка партија, али је током осамдесетих њена моћ све више слабила: Тито је био мртав, назирао се крај комунистичке идеологије, а националистички покрети доживљавали су успон широм СФРЈ и полако освајали власт. Ова нова власт се према медијима односила на исти начин као и претходна: медији су били средство помоћу којег је промовисано једно виђење стварности у складу са политичким циљевима власти. Преузимање медија од стране нових политичких лидера десило се готово у свим југословенским републикама, а најистакнутије је било у Србији (Денич 2002; Петровић 2002; Прошић Дворнић 2002; Јусић 2008; Михаљ-Бајат и др. 2008; Павићевић-Ђуровић 2008; Бугарски 1997а, 1997б; Denitch 1996). У свакој југословенској републици медији су извештавали са становишта владајуће елите, која је медије користила и како би дала легитимитет својим циљевима и акцијама (Јусић 2008: 40; Петровић 2002: 224). У различитим републикама људи су добијали различите информације у вези са истим догађајима, у складу са којима су различито и реаговали. Свака страна је настојала да произведе представе којим би за себе као нацију обезбедила саосећање, а за друге нације непријатељство, желећи да на тај начин себи обезбеди легитимитет, и у међународним оквирима и у оквирима сопствене републике (Петровић 2002: 224; Бугарски 1997б: 70-71; Павићевић-Ђуровић 2008: 217). Ово подразумева сатанизацију идентификованог непријатеља, за чије се виђење не оставља простора, и еуфемистичко прикривање агресивних радњи самих контролора официјелне реторике (Бугарски 1997б: 71). Разликовање *Нас* као добрих и *Њих* као лоших доприносило је и јачању етничке мржње (Петровић 2002: 224). Овакве представе стваране су од стране медија и у њима популарисане, што је било последица контроле медија од стране политичког вођства, али и привржености самих новинара владајућој елити и њеној политици и непрофесионалне новинарске културе (Михаљ-Бајат и др. 2008: 104). Како Денич (2002: 71) запажа, медији у СФРЈ нису били

7 Прошић Дворнић (2002: 409) сматра да је читав догађај са Меморандумом и његовим мистериозним појављивањем у медијима инсцениран од стране Милошевића и његових присталица.

под контролом ублажујућих и уравнотежујућих фактора који би умањиле противуречности које су износили и које су све више водиле у сукоб. Поред тога, у СФРЈ нису постојали заједнички медији, већ је са децентрализацијом свакој републици било остављено право да уређује медије, у складу са доминантном идеологијом. Након Титове смрти, а посебно након пада комунизма, правила цензуре и аутоцензура која су била у складу са комунистичком идеологијом престала су да важе, па је национализам у медијима био све више заступљен. Медији нису били коришћени да се преко њих комуницира и са својом и са другим групама, већ су нудили једно етноцентрично виђење сукоба.

Овакав медијски дискурс, удружен са неразвијеном јавном сфером и репресијом власти, довео је до радикалног поједностављења стварности. У њему је доминирала разлика између *Нас* и *Њих* која је била допуњена низом других опозиција: добро-зло, овде-тамо, постојано-непостојано, комунизам-демократија, православље-католичанство (Ђурић-Зорић 2008: 130). Ове разлике могу да се комбинују на разне начине у зависности од постојећих односа моћи. У медијским дискурсима у СФРЈ ове категорије обично нису биле прецизно дефинисане. Бугарски (1994: 34, цитирано према Ђурић-Зорић 2008: 130) сматра да је оваква неодређеност у дефинисању ових категорија била намерна и да је то била последица жеље говорника да мењају значења у складу са променом свог става, без могућности да буду оптужени за недоследност.

УСПОН НАЦИОНАЛИЗМА И РЕВИТАЛИЗАЦИЈА РЕЛИГИЈЕ

Успон национализма у СФРЈ пређ њен распад био је праћен и ревитализацијом религије. Ова појава се, међутим, могла запазити и раније, још од средине седамдесетих година, у виду ревитализације конвенционалне религиозности, и то пре свега на католичком конфесионалном простору, а касније и у другим конфесионалним срединама (Благојевић 1995: 142). У другој другој половини осамдесетих обнова религиозности додатно је интензивирана (Благојевић 1995; Ђорђевић 1995). Са сломом социјализма и свеобухватном друштвеном кризом која је до њега довела, дошло је до ишчезавања световне социјалистичке идеологије и губитка консензуса око основних вредности (Благојевић 1995: 142). Рушење комунистичке идеологије је довело до кризе идентитета ових друштава, што је условило потрагу за одбрамбеним механизмима који ће омогућити очување сопственог етничког идентитета, али и државног интегритета (Митровић 1995: 49). Друштва која нису способна за органску солидарност, где интеграција произилази из поделе рада и интереса друштвених група, по правилу развијају механичку солидарност, окрећући се механизмима попут религије, традиционализма, етноцентризма и партикуларних национал-шовинистичких идеологија (Исто). Такав случај је био са већином друштава на територији СФРЈ, у којима је, у стањима кризе и аномије, дошло до афирмације традиционалних вредности и традиционалних религија (Исто; Благојевић 1995: 142). Осећај угрожености, страха, несигурности и неизвесности и одсуство перспективе снажно су допринели повећаној потреби за обраћањем божанском и натприродном (Благојевић 1995: 143). Етничке групе су ослонац потражиле у свом

партикуларном систему вредности и у својим религијама (Митровић 1995: 47). Погрешно би, међутим, било закључити да је овај феномен довео до сукоба и распада Југославије, а исто важи и у обрнутом смеру (Благојевић 1995: 142). Обе ове појаве имају заједнички именуатељ у ширим друштвеним променама, како унутар СФРЈ, тако и глобално (Исто).

Разматрајући статус српског православља и Српске православне цркве (СПЦ) у бившој Југославији, Ђорђевић (1995: 17) истиче да је након комунистичког периода у којем је њихов значај био слаб и маргинализован, пред крај СФРЈ, у другој половини осамдесетих година, дошло до побољшања њиховог положаја. Овај аутор издваја неколико фактора који су условили процес десекуларизације Срба (Исто). Као прво, десекуларизација читаве Источне Европе, која је била је у вези са сломом социјализма, допринела је јачању српског православља и СПЦ, уз јачање католицизма и ислама у окружењу. Други фактор је морална, политичка и економска криза у СФРЈ, због које су се Срби, као и други југословенски народи, масовно окренули религији и цркви. Повратку православљу и СПЦ допринели су и сукоби са Албанцима на Косову, које се сматра светом српском земљом. Битан фактор био је и екстремни успон национализма који је промовисао религију и цркву. Национализам је допринео томе да се људи препознају и у терминима религије. Служећи се национализмом, политички актери су успели да изврше чврсту и свеобухватну хомогенизацију српске нације, у чему не би успели да нису имали подршку СПЦ (Исто: 18). Чак је и сам процес хомогенизације, у којем су главну улогу имали митинзи, био прожет прорелигијском и религијском иконографијом, а масовни скупови подсећали су на православне литије (Исто; в. и Наумовић 2009).

Важно је напоменути да се десекуларизација у СФРЈ пред њен распад манифестовала пре свега у деатеизацији, с обзиром на то да се у Југославији одвијала привидна секуларизација уз наметнуту атеизацију (Исто: 20). Југословенско друштво није ни прошло кроз процес секуларизације, већ је он насилно прекинут пропагирањем атеизма (Исто: 19).

УЗРОЦИ ПРИХВАТАЊА НАЦИОНАЛИСТИЧКИХ ДИСКУРСА МЕЂУ СТАНОВНИШТВОМ СФРЈ

У раду је до сада већ указано на то да је националистичка реторика политичке елите, промовисана у медијима, наишла на широк пријем међу становништвом СФРЈ. То значи да је постојало „погодно тле“ за прихватање идеја које су оне загоравале, а да би се овај феномен боље разумео, потребно је размотрити факторе који су до тога довели. Неки од њих су већ споменути: Устав из 1974. године, смрт Јосипа Броза 1980. године, економска и политичка криза и пад комунизма у земљама Источне и Централне Европе 1989. године. Ови фактори, међусобно повезани, утрли су пут широком пријему националистичких идеја међу становништвом СФРЈ на два начина: директним омогућавањем његовог успона, и посредно, изазивањем опште кризе у друштву⁸, где се национализам појавио као обећање

8 Национализам је такође био један од кључних чинилаца који је допринео друштвеној кризи.

о решавању новонастале ситуације, али и као својеврстан механизам одбране од ње. На основу претходно наведеног у раду, јасно је да је у народу била акумулирана велика количина незадовољства која се у другој половини осамдесетих приближавала критичној тачки.

У комунистичком периоду Југославије национализам никада није био у потпуности искорењен. Режим СФРЈ се, како Прошић Дворнић (2002: 399) запажа, никада није претерано бавио етничким/националним анимозитетима, па је тако промовисање „братства и јединства“ и панјугословенског идентитета једва ишло даље од декларативног нивоа. Комунистичка елита у Југославији потискивала је спонтана изражавања националног идентитета која су долазила „одоздо“ (Исто: 399). Комунисти су сматрали, како Петровић (2002: 213) запажа, да ће проблем национализма решити тако што ће тврдити да он не постоји. Устав СФРЈ из 1974. године једна је од манифестација амбивалентног односа Комунистичке партије Југославије према национализму, какав јој је био својствен и у претходним годинама. Овај устав је пружио легитимитет етнонационализму, сецесионистичким тежњама, а коначно и аманданима на републичке уставе донетим од краја осамдесетих, створивши легални оквир за отцепљење чланица. Он је предвиђао двојни суверенитет: суверенитет радничке класе и свих радних људи, али и суверенитет народа и народности (Хејден 2003: 94). Након пада комунизма и власти комунистичке партије, националности су у Југославији били једини конститутивни политички субјекти, а етничитет је остао једина основа идентитета – колективног и индивидуалног (Муршић 2002: 92; Хејден 2003: 95; Flere 1991: 193). Поред тога, падом комунизма СФРЈ се нашла у процесу транзиције који је значио неку врсту идеолошког хаоса. Стари системи вредности постојали су паралелно са новим, чији је настанак тек био у зачетку. Нова идеологија још увек није била успостављена, а стара је изгубила своју кохезивну силу, а то је све погодовало разним врстама екстремизма, укључујући и ултранационализам (Петровић 2002: 218). Етнички национализам се тако наметнуо као једина алтернатива социјализму, што је било олакшано економском и политичком кризом.

Иступајући са националистичким идејама, политичке елите у СФРЈ су наметнуле теме које су одавно биле присутне у локалним народним културама (Симић 2002: 148). Национализми у бившим југословенским републикама имају одређене сличности, односно деле следећа уверења: сви припадници нације имају исто попрекло; припадници једне етничке групе деле једну заједничку културу, а границе њеног распрострањања одређују границе нације; припадници нације су повезани „природним“, „мистичним“ везама, због чега свака нација има „природно“ или „од Бога дато“ право на сопствену територију и суверенитет; једна нација не само да је унутар себе повезана, већ је и у супротности, такмичењу и сукобу са другим нацијама (Исто). Нација је за Јужне Словене појам другог реда у односу на породицу, али ипак са њим дели одређену сличност, као део истог континуума (Исто: 150). Појмовни простор омеђен сродством, с једне стране, и сопственом нацијом, с друге, чини једно једино морално поље, изван којег се налази сфера аморалности, а тој сфери припадају друге нације (Исто: 151). Осим тога, код Јужних Словена постоји јако изражени традиционални етос освете, која може бити и морална обавеза,

као у случају крвне освете (Исто: 150). Припадници других нација се налазе изван поља моралних обзира, а агресивно понашање према њима може, у најмању руку, попримити статус обавезе, па чак и светиње (Исто: 150-151).

Наумовић (2009: 155-156) наводи да постоје одређени предуслови за политичку инструментализацију традиције. Неки од тих предуслова указују на компатибилност ове праксе са стањем у народу, која је битна за разумевање широког пријема националистичких дискурса у друштву.⁹ Као прво, друштво мора да се налази у озбиљној кризи или у нестабилним фазама процеса транзиције, који код највећег дела становништва изазивају неизвесност и несигурност и који га окрећу ка „провереним“, „вечним“, „исконским“ и „поузданим“ вредностима и облицима понашања. Поред тога, потребно је и да постоји реална угроженост националног идентитета и интегритета или да се у јавном дискурсу шири убеђење да таква угроженост постоји. У друштву такође још увек морају да постоје довољно јаке народне историјске традиције или сећања на њих која се могу обновити, а која могу да функционисају као симболи групе или нације и њихових интереса, а тиме и да допринесе њиховој интеграцији.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Етнички национализам је био један од фактора кључних за распад Југославије. Како Хејден запажа, етнички национализам у СФРЈ је био последица жеље да се постојећа хетерогена заједница замисли као немогућа (Hayden 1996: 783). Стога је његов главни циљ био преговарање и покушај реконструкције друштвене стварности уз помоћ имплементације есенцијалистичких дефиниција нације и државе. Кључну улогу у томе имала је политичка, а онда и интелектуална елита, уз истакнуто место медија контролисаних од стране власти. Они су промовисали есенцијалистичку дефиницију нације која је нудила уверење о особености и јединствености културне грађе од које је нација саздана, као и уверење да она „нетакнута“ путује кроз време, односно уверење да је реч о историјској категорији, која постоји сама по себи, независно од друштвено-историјских процеса и токова. Поред тога, дефиниција нације промовисана у медијима подстицала је осећања националне припадности наглашавајући повезаност њених припадника предачким спонама и заједничким пореклом. Та дефиниција је такође акцентовала повезаност између крви и тла, тумачећи је као упориште за одређивање граница суверене националне државе, уз истицање нужности да такве буду по сваку цену буду очуване и брањене. Немогућност даљег суживота југословенских република у границама исте државе

9 Остали услови за политичку инструментализацију традиције које Наумовић (2009: 155-156) наводи тичу се званичне идеологије, система политичког представљања и политичке културе. Званична идеологија државе, односно владајуће елите, треба да је изгубила легитимитет код већине припадника друштва, или да га никад није ни задобила. Систем политичког представљања не треба да буде у потпуности развијен, већ такав да не постоји чврста веза између одређених друштвених група и представничких тела/партија. Коначно, у политичкој култури значај колективних интереса још увек треба да односи превагу над индивидуалним, односно индивидуализација политичких субјеката још увек треба да буде недовршена.

истицана је уз помоћ политичке употребе националне митологије. Национална митологија, односно митолошке интерпретације националне историје, служе да покажу да је сопствена нација жртва историје (Mandić 2008: 26). То нужно за собом повлачи увођење *Друјоі* у односу са којим сопствена нација постоји као жртва, чиме етос виктимизације постаје основа за прављење разлике између *Нас* и *Њих*. У овом односу једна страна никада не постоји без друге, и само у том односу оне осигуравају сопствену аутентичност и националну исправност (Ђерић 2010). Опозиција између *Нас* и *Њих* веома лако бива повезана са низом других парова опозиција, при чему се маргинализују сва позитивна искустава, сећања или представе о *Друјо-ме* и *Друји* постаје непријатељ, док се величина жртве сопствене нације повећава. На тај начин се осигурава оправдање за све акције које сопствена нација, односно њено вођство, предузима у односу са *Друјим*. Осим тога, митолошки дискурс премешта фокус из стварног живота и реалних проблема живих људи у архајске слојеве колективне свести и народног сећања и памћења (Бугарски 1997а: 91). Он се не обраћа садашњости, јер управо собом жели да прикрије њену ружну слику, нити будућности, која је неизвесна и изазива подозрење, већ прошлости која је сигурна, безбедна и несумњиво срећна. Фокусиран на прошлост, митолошки говор онемогућава сагледавање садашњости, а истицањем спољашњег непријатеља он одвлачи пажњу са унутрашњих. Тако митолошке интерпретације националне историје искључују било какву критику власти. И док су се обилато користили фиктивним, митолошким интерпретацијама националне историје, лидери бивших југословенских република су на уму имали сасвим конкретне, земаљске циљеве, чије је остварење довело до сасвим реалних жртава.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бакић 2011: Јово Бакић. *Јујославија: разарање и њејови ѡумачи*. Београд: ЈП Службени гласник.
- Бакс 2002: Март Бакс. „Варваризација у једном босанском ходочасничком центру“. *Суседи у райу. Јујословенски ејницијетет, култура и историја из ујла анђиројолоја*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 239-259.
- Благојевић 1995: Мирко Благојевић. „Друштвени сукоби и ревитализација религије“. *Религија и развој*. Ур. Богдан Ђуровић. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије, 138-143.
- Божић Роберсон 2007: Agneza Božić Roberson. „The Role of Rhetoric in the Politicization of Ethnicity: Milošević and the Yugoslav Ethnopolitical Conflict“. *Razprave in gradivo – Treaties & Documents*, 52, 268-284.
- Ботев 2002: Николај Ботев. „Поглед преко барикада: етнички мешовити бракови у бившој Југославији“. *Суседи у райу. Јујословенски ејницијетет, култура и историја из ујла анђиројолоја*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 279-299.
- Бугарски 1997а: Ранко Бугарски. *Језик у друштвеној кризи*. Београд: Чигоја штампа.
- Бугарски 1997б: Ранко Бугарски. *Језик од мира до рајиа*. Београд: Чигоја штампа.
- Бугарски 2001: Ranko Bugarski. „Language, nationalism and war in Yugoslavia“. *International Journal of the Sociology of Language*, 151, 69-87.
- Вудворд 1997: Сузан Вудворд. *Балканска ѡраједија. Хаос и расиад ѡсле хладној рајиа*. Београд: Филип Вишњић.
- Генјон 1994: V. P. Gagnon, Jr. „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia“. *International Security*, 19, 3, 130-166.

- Грандитс-Промицер 2002: Хенис Грандитс-Кристијан Промицер. „„Бивши другови“ у рату: историјски погледи на „етничко чишћење“ у Хрватској“. *Суседи у рају. Југословенски етничкијетий, култура и историја из ула антропологија*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 165-187.
- Гузина 2003: Dejan Guzina. „Socialist Serbia's Narratives: From Yugoslavia to a Greater Serbia“. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 17, 1, 91-112.
- Даут 2007: Keith Doubt. „Scapegoating and the Simulation of Mechanical Solidarity in Former Yugoslavia: „Ethnic Cleansing“ and the Serbian Orthodox Church“. *Humanity & Society*, 31, 65-82.
- Денич 1996: Bogdan Denitch. „National identity, politics and democracy“. *Social Science Information*, 35, 3, 459-483.
- Денич 2002: Бети Денич. „Растурање мултиетничности у Југославији: медији и метаморфоза“. *Суседи у рају. Југословенски етничкијетий, култура и историја из ула антропологија*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 60-82.
- Деспалатовић 2002. Елинор М. Деспалатовић. „Корени рата у Хрватској“. *Суседи у рају. Југословенски етничкијетий, култура и историја из ула антропологија*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 111-138.
- Ђерић 2010: Гордана Ђерић. *Прошлост и садашњост. Прилози иреносу сећања кроз време*. Београд: Филип Вишњић.
- Ђорђевић 1995: Драгољуб Б. Ђорђевић. „Секуларизација, религија и развој југословенског друштва“. *Религија и развој*. Ур. Богдан Ђуровић. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије, 14-21.
- Ђурић-Зорић 2008: Ивана Ђурић-Владимир Зорић. „Искључивање „других“, припрема рата: упоредна анализа хрватског и српског штампаног дискурса током сукоба у Хрватској“. *Инијима јавности: оквири представљања, нарајивни обрасци, сјајетије, и сјереотијии конструицања Друјости у ујечайљивим дојађајима током разирадње дивше Јујославије: шјаамја, ТВ, филм*. Ур. Гордана Ђерић. Београд: Фабрика књига, 126-157.
- Јусић 2008: Тарик Јусић. „Медијски дискурс и политика етничког сукоба: југословенски случај“. *Инијима јавности: оквири представљања, нарајивни обрасци, сјајетије, и сјереотијии конструицања Друјости у ујечайљивим дојађајима током разирадње дивше Јујославије: шјаамја, ТВ, филм*. Ур. Гордана Ђерић. Београд: Фабрика књига, 40-64.
- Коурветарис 1996: George A. Kourvetaris. „Ethnonationalism and subnationalism: the case of former Yugoslavia“. *Journal of Political and Military Sociology*, 24, 163-187.
- Мадих 2008: Danilo Mandić. „Myths and Bombs: War, State Popularity and the Collapse of National Mythology“. *Nationalities Papers*, 36, 1, 25-55.
- Митровић 1995: Љубиша Митровић. „Постсоцијалистичка друштва – између ретрадиционализације и модернизације“. *Религија и развој*. Ур. Богдан Ђуровић. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије, 43-52.
- Михељ-Бајат и др. 2008: Сабина Михељ, Вероника Бајат и Милош Панков. „Реорганизација идентификационог обрасца: телевизуелна изградња колективног идентитета у раној фази распада Југославије“. *Инијима јавности: оквири представљања, нарајивни обрасци, сјајетије, и сјереотијии конструицања Друјости у ујечайљивим дојађајима током разирадње дивше Јујославије: шјаамја, ТВ, филм*. Ур. Гордана Ђерић. Београд: Фабрика књига, 98-126.
- Муршић 2002: Рајко Муршић. „Југословенска мрачна страна људске природе: поглед из словеначке следе мрље“. *Суседи у рају. Југословенски етничкијетий, култура и историја из ула антропологија*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 82-111.
- Наумовић 2009: Слободан Наумовић. *Ујоиреба итрадиције у јолиитичком и јавном живоју Србије на крају двадесетјој и јочетјком двадесетј јрвој века*. Београд: Филип Вишњић.
- Павићевић-Ђуровић 2008: Ђорђе Павићевић и Срђан Ђуровић. „Односи Црне Горе и Србије од 1991. до 2006.: анализа медијског дискурса“. *Инијима јавности: оквири представљања,*

- нарајивни обрасци, сјрајтеије, и сјереојиши констјруисања Друјосји у ујечайљивим дојајајима јоком разјрадне дивше Јујославје: шјамја, ТВ, филм. Ур. Гордана Ђерић. Београд: Фабрика књига, 217-249.
- Петровић 2002: Едит Петровић. „Етнонационализам и распад Југославије“. *Суседи у райу. Јујословенски ејницијетей, кулјура и исјорија из ујла анјройолоја*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 213-239.
- Прошић Дворнић 2002: Мирјана Прошић Дворнић. „Србија: прича изнутра“. *Суседи у райу. Јујословенски ејницијетей, кулјура и исјорија из ујла анјройолоја*. Ур. Џоел М. Халперн и Дејвид А. Кајдикел. Београд: Самиздат Б92, 396-425.
- Рибић 2009: Владимир Рибић. „Уставне промене и државно јединство у реторици „Антибиро-кратке револуције“ у Србији“. *Ејноанјройолошки прроблеми*, 4, 1, 185-213.
- Ристановић 2019: Петар Ристановић. *Косовско јишјање 1974-1989*. Нови Сад, Београд: Прометеј, Информатика.
- Секулић-Меси и др. 2006: Duško Sekulić, Garth Massey, and Randy Hodson. „Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia“. *Ethnic and Racial Studies*, 29, 5, 797-827.
- Селинић 2021: Слободан Селинић. *Србија 1980-1986. Полијичка исјорија ог Тија до Милошевића*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Флере 1991: Sergej Flere. „Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia“. *European Sociological Review*, 7, 3, 183-193.
- Флере 2003: Sergej Flere. „Blind Alleys in Ethnic Essentialist Explanations of the Downfall of the Former Yugoslavia“. *Critical Sociology*, 29, 2, 237-257.
- Хејден 1996: Robert M. Hayden. „Imagined Communities and Real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia“. *American Ethnologist*, 23, 4, 783-801.
- Хејден 2003: Роберт Хејден. *Скице за јодељену кућу. Усјавна лојика јујословенских сукоба*. Београд: Самиздат Б92.
- Ходсон-Секулић и др. 1994: Randy Hodson, Dusko Sekulic, and Garth Massey. „National Tolerance in the former Yugoslavia“. *American Journal of Sociology*, 99, 6, 1534-1558.
- Џексон 2004: Tom Jackson. „Demonization and Defence of the Serbs: Balkanist Discourses During the Break-Up of Yugoslavia“. *Slovo*, 16, 2, 107-125.

Jelena R. VUKIĆEVIĆ

THE NATIONALIST DISCOURSES IN THE SFRY BEFORE ITS DISINTEGRATION

SUMMARY

This paper presents the nationalist discourses in the SFRY before its disintegration and how ethnic nationalism was instrumentalized to achieve the political elites' goals. Based on the previous studies, it presents the basic features of nationalist discourses in the former Yugoslav republics before the collapse of the SFRY, the ways of their construction, dissemination, and popularization, the social actors who played a key role in it, the motives behind the rise of ethnic nationalism and the implications it had. The paper covers the period from the beginning of the 1980s to 1991 when Slovenia and Croatia declared independence and when the first armed conflicts began. Given that Slovenia, Croatia, and Serbia played a key role in the breakup of Yugoslavia, this paper presents nationalist discourses in only these three republics. Since the beginning of the 1980s, the rise of nationalism in SFRY was supported by numerous factors: the still prevalent feelings of national belonging among the people that weren't fully suppressed; the Constitution adopted in 1974, that gave sufficient autonomy to each republic, leaving space for nationalism; Tito's death; fall of socialism; general social and economic crisis. Political structures of that time used nationalism to stay in power, alongside

tradition, religion, mythologization of history, self-victimization, and demonization of the *Other*. The political instrumentalization of nationalism and tradition was prominent in Serbia and Croatia. In Slovenia more prevalent was a discourse on self-victimization and demonization of the *Other*, Serbia especially. Mythological discourse focuses on the safe and 'better' past, covering up the ugly present and blurring the uncertain future. Highlighting the external enemy, this discourse distracts attention from the internal ones, preventing any criticism of the government.

Key words: the disintegration of SFRY, nationalism, the political instrumentalization of nationalism and tradition, the mythologization of history, self-victimization, the demonization of the *Other*.